

Ytre Arna i arkivene.

Av byarkivar Arne Skivenes

Lokalsamfunnet Ytre Arna ble bygget opp rundt Arne Fabrikker. Fra 1846 av og langt inn i vårt århundre var fabrikken stedets hovedarbeidsplass. Den virket som en magnet som trakk folk fra områdene rundt inn til seg og skapte en bosetning rundt seg.

Men som tilfellet er med så mange av de såkalte hjørnesteinsbedriftene, fabrikken var ikke bare arbeidsplass. Den var også samfunnsorganisasjon i en svært stor grad. Boligspørsmål, skole, fattigvesen, veibygging, brannkorps, bygningskontroll, legetjeneste, pensjon, samfunnshus, kino - fabrikken hadde en finger med i det meste, og hadde hånd om en stor del av det.

Etter hvert som vi kommer inn på 1900-tallet overtar kommunen mer og mer av dette på ordinært vis. Men mye informasjon om slike spørsmål vil kunne finnes i bedriftens arkiver.

I denne lille artikkelen skal vi se litt på hva slags opplysninger en kan finne i arkiver som relaterer seg til Ytre Arna. Hovedvekten vil være på arkiver som befinner seg i Bergen Byarkiv/Lokalhistorisk Arkiv i Bergen.

Fabrikkvirksomheten:

Arkivet etter Arne Fabrikker strekker seg fra starten i 1846 til ca. 1970, og rommer drøye 130 hyllemeter. Endel materiale er gått tapt underveis, noe oppbevares muligens andre steder (Jebsen-familien?) men et rikholdig materiale finnes nå ordnet og katalogisert i Byarkivets lokaler. Materiale etter 1970 skal finne seg i fabrikklokalene fremdeles.

Styreprotokoller for Arne Fabrikker finnes fra perioden 1900 - 1967.

Saksmateriale til direksjonsmøtene er bevart for mesteparten av perioden 1935 - 1970, og fyller 24 arkivbokser/ringpermer. I tillegg til å være en sentral kilde for fabrikkens virksomhet og organisasjon er dette et rikt materiale med informasjon om en rekke av de tiltak i lokalsamfunnet bedriften satte i gang.

Materiale vedr. aksjonærer finnes tilbake til 1879, delvis i form av protokoller, delvis i form av lister og korrespondanse.

Kopibøker er det lite av, kun noen spredte bøker 1883-1908 og 1918-23. Tidlig korrespondanse ser ut til å ha gått tapt. Noe eldre dokumenter er bevart i saksarkivet som hovedsakelig dekker perioden 1930-1970.

Saksarkivet er et meget rikt materiale til bedriftens og lokalsamfunnets historie. Det har vært brukt flere ulike arkivnøkler, og rester etter gamle systemer finnes i serie Ga, i alt 13 bokser fra ca. 1930-1957. Hoveddelen av saksarkivet er på 31 bokser (serie Gb) og er ordnet i 7 emnegrupper:

0 Historiske dokumenter.

Her finnes bl.a. hjemmelsdokumentene i forbindelse med erhvervelse av grunn og rettigheter i 1840-årene. (91:Gb:3).samt branntakster for bedriftens bygninger fra 1846 av. Videre er her mapper vedr. bedriftens pensjonskasse og fattigkasse. Årsregnskap fra 1850 til 1951 er arkivert i boks 6 - 9. Som en kuriositet kan nevnes at her finnes også det materialet som ble brukt til bedriftens 100-års historie.

- 1 Organisasjon og administrasjon
Her finnes statutter, organisasjonssaker, kontoplaner, saker vedr. fagforeningen samt arkiv og bibliotek.
- 2 Finansiering, økonomispørsmål.
I to bokser finnes her saker vedr. aksjonærer, lån, investeringsplan samt takster.
- 3 Juridiske saker og dokumenter.
Materialet domineres av en rekke kontrakter vedr. kjøp, leie, kunder, bygsel og lønn, men inneholder også obligasjoner, skjøter og avtaler. Saker vedr. varemerker finnes også her.
- 4 Offentlige oppgaver og avgifter.
Det meste her utgjøres av ligningsoppgaver, regnskap og div. årlige oppgaver vedr. off. statistikk.
- 5 Personalspørsmål og sosiale tiltak.
Her er arkivert saker vedr. bedriftslegeordning, personell, pensjonsordning, sosiale saker (herunder Idrettsplass og Kirken) samt Studiefond.
- 6 Regnskap og økonomiske data.
Fra ulike år for 1950-tallet finnes her forskjellige typer regnskap samt statistikk
- 7 Bygge- og anleggsvirksomhet.
To typer saker dominerer her, saker vedr. kraftutbygging og -forsyning samt boligbygging: byggelagene Sætre og Setli.

Til slutt nevnes 34 bokser alfabetisk ordnet korrespondanse 1962 - 1971. Saksarkivet består alt i alt av 85 arkivbokser med mye spennende innhold.

Hovedtyngden av bedriftsarkivet gjelder regnskapsmateriale i ulike former.

Lønnsmateriale er ganske fyldig. Det finnes materiale helt tilbake til 1850 (Bomullsfabrikken) der en kan finne opplysninger på individnivå. Lønningsbøkene går frem til 1924 for Bomullsfabrikkens del, og 1931 for Ullfabrikkens del. Fra 1940 og frem til 1968 finnes det så lønnskort og lønningsslipper som gir gode opplysninger. For perioden 1931 - 1940 finnes verken originale lønnsbøker eller kort. Imidlertid finnes premietrekkbøker for Rikstrygdeverket, og disse gir oversikt over lønn og trekk for hver enkelt arbeider. Dette vil si at det finnes lønnsdata for hele perioden 1850 - 1968.

Faktura- og ordrebøker gir informasjon om bedriftens forretningsmessige kontakt med omverdenen: kjøp av råvarer og maskiner, salg av ferdige produkter. De eldste fakturabøkene er fra 1855, og også her finnes det materiale frem til 1960-årene.

Også når det gjelder bokføring er det rikt materiale: **Hovedbøker** dekker perioden 1863 - 1967, **Kontobøker og kontokort** 1854 - 1969, **kassabøker og dagbøker** 1872 - 1966, de to siste gruppene med små lakuner (tomrom).

I tillegg til selve bedriftsarkivet er det bevart materiale fra datterselskaper og andre tiltak som har sprunget ut av Arne Fabrikker.

Av materiale fra datterselskaper kan nevnes:

Arne Investeringselskap	1948 - 1951
Arne fabrikkers Elektrisitetsverk/ Arne Kraftselskap	1915 - 1953
Arne Restutsalg	1948 - 1969
A/S Arne Tomte- og Boligselskap	1936 - 1955
Fotlandsvåg fabrikk	1952 - 1969

Andre virksomheter i regi av fabrikken:

I 1880-årene ble det arbeidet med å få en egen lege til Arne Fabrikker. En slik ordning kom i stand ved at legen fikk en fast gasje betalt av arbeiderne og fabrikken. Det ble krevd inn "doktorpenger" fra arbeiderne til **Arne Fabrikkers Lægeforening**, som ordningen ble døpt. Den fungerte fra 1882 til 1912 da Lov om sykeforsikring trådte i kraft og gjorde lægeforeningen overflødig. Materialet etter dette pionertiltaket dekker hele perioden og omfatter forhandlingsprotokoll, lister over innbetalt kontingent samt kassabok/årsregnskap.

Arne Fabrikkers Pensjonskasse ble opprettet i 1892. Både arbeiderne og funksjonærene hadde betalt inn penger på et pensjonsfond side 1883. Det finnes endel materiale vedr. pensjonskassen ved Byarkivet, men det meste er av nyere dato. Fire protokoller som er oppført i eldre lister mangler i dag i arkivet, bl.a. forhandlingsprotokollen 1893 - 1937 samt en eldre premiebok og pensjonstrekkbok. Vi er takknemlige for tips om hvor disse kan ha tatt veien.

Det finnes også litt materiale fra Arne Fabrikkers Pensjonsfond av 1938 for funksjonærer og Arne Fabrikkers Pensjonsfond av 1940 for arbeidere. Fondene ble nedlagt henholdsvis 1950 og 1949 og aktiva overført til Arne Fabrikkers Pensjonskasse.

Rundt fabrikken vokste det også opp endel virksomheter som overlapping av offentlig og privat sektor, oppgaver som i andre sammenhenger var rent kommunale, men som her ble organisert med bedriften som sentral aktør. De viktigste områdene er skole, fattigvesen og brannvesen.

Etter **Arne Fabrikkers skole (opprettet 1857)**, eller Ytre Arna skole som den etter hvert kom til å hete, har Byarkivet mottatt endel skoleprotokoller for tidsrommet 1873 - 1951. Store deler av arkivet oppbevares ennå på skolen.

På 1860-tallet forsøkte fabrikkene å få etablert fabrikkstedet som eget fattigdistrikt. En søknad til Haus formannskap i 1862 ble avslått. En ny søknad i 1867 resulterte i en kgl.res. i 1869 som opprettet **Arne Fabrikkers fattigvesen** fra 1.1.1870. Arkivet omfatter forhandlingsprotokoller og journaler samt noe korrespondanse 1870 - 1952.

Arne Fabrikkers Brannvesen ble opprettet ved 8.1.1875 i medhold av brannloven av 1854. I 1936 ble navnet endret til Ytre Arna Brannkommune. Da den ble avviklet i 1970, var den landets siste brannkommune. Arkivet omfatter årene 1876 - 1970 og består av møtebøker, kopibøker og div. pakkesaker.

Det eksisterer også endel materiale etter Arne Forbruksforening, en av landets eldste. Mesteparten er i Samvirkebevegelsens varetekt, men et par protokoller finnes hos Byarkivet.

Fra fagforeningene i Arna er det ikke kommet inn så mye til Byarkivet, bl.a. har vi ikke mottatt Tekstilarbeiderforeningens arkiv. Arkivet etter Arna kommunale tjenestemannsforening (TAFO) finnes ved Byarkivet.

Arkivet etter Arne Fabrikker med tilliggende virksomheter oppbevares i ett av Byarkivets ytre magasiner. Vi ber derfor publikum være oppmerksom på at det kan ta noen dager å frakte inn til lesesalen det materialet som etterspørres. Vær derfor ute i god tid med

henvendelser.

Arkivmateriale i statlige arkiver.

Det meldes fra Statsarkivet i Bergen at det ikke er funnet arkiver som er spesielle for Ytre Arna. Det blir i stor grad å gå i de vanlige, tradisjonelle arkivene for å finne opplysninger som er spredt i materialet.

Om den geistlige jurisdiksjonen kan sies at gården Ytre Arna lå inntil 1967 i Haus prestegjeld, tidligere i Arna sogn. Fra 1967 ble det overført til det nyopprettede Arna prestegjeld.

Vedr. den verdslige jurisdiksjonen har gården hele tiden opp til 1972 hørt under amtmannen i Søndre Bergenhus amt /Fylkesmannen i Hordaland.

Under ham lå gården også under fogden i Nordhordland og Voss (arkivet går tilbake til 1718), fra 1850-tallet under fogden i Nordhordland.

Under fogden lå gården under lensmannen i Arna skipreide til 1852, fra 1853 under lensmannen i Haus tinglag. Disse tinglagene er også viktige når man leter etter opplysninger om gården hos sorenskriveren i Nordhordland.

Arkivmateriale i kommunale arkiver.

Ytre Arna hørte til Haus kommune frem til 1963, Arna kommune 1964 - 1971 og til Bergen kommune etter 1972.

Arkivene etter alle disse enhetene befinner seg i Bergen Byarkiv. (Arkivene etter tidl. Haus og Hamre kommuner er fellesmateriale for nåværende Osterøy og Bergen kommuner. Ved kommuneomleggingen i 1963/64, da bl.a Hamre og Haus ble nedlagt, og Osterøy og Arna ble opprettet, ser det ut til at Osterøy arkivmessig er en fortsettelse av Hamre, mens Arna arkivmessig bygger på arkivet fra Haus. Etter avtale mellom Osterøy og Bergen kommuner er en blitt enige om å beholde dette som en praktisk ordning, slik at Haus kommunearkiv altså oppbevares i Bergen Byarkiv, mens Hamre kommunearkiv (inkl. 1800-talls materiale fra Åsane) oppbevares på Osterøy museum.)

Innenfor den kommunale administrasjonen finnes det enheter som er spesifikke for Ytre Arna, men for de fleste områders vedkommende gjelder det samme her som for de statlige arkivene, materialet må søkes i den kommunale enhet som har saksansvaret for det man er ute etter.

Sentralt her er selvsagt materiale fra formannskap og kommunestyre, først fra Haus og Arna og i senere tid fra Bergen. Alle større saker vedr lokalsamfunnet vil være behandlet her. Det finnes møtebøker, kopibøker og journaler tilbake til 1838, og saksdokumenter sporadisk tilbake til begynnelsen av dette århundre, mer fullstendig fra 1930-årene og utover.

Saker vedr. skoleordning søkes i skolekommissjonens/skolestyrets arkiv som er meget rikholdig, men ennå nokså kaotisk å finne frem i da det har vært spredd for alle vinder: ved kommunesammenslutningen i 1972 ble noe satt igjen i Arna kommunehus, noe ble flyttet med til den nye skoleadministrasjonen i Laksevåg kommunehus (der noe havnet i kjelleren, noe i arkivrom og noe på saksbehandlerkontorer.) Andre - helt sentrale - saker igjen havnet på Ådnatun bygdetun. Spesielt det sistnevnte var problematisk å få hånd om. Det har tatt 15

år å få inn alt (tror vi) materialet. Endelig kan det svare seg å prioritere en sammenføring av materialet.

Saker vedr. helseforhold må søkes i Helsesrådets eller Distriktslegens arkiv. Her ser det ut til at en del er gått tapt.

Arkivet etter Det stedlige fabrikktilsyn i Haus - som ville ha vært en meget vesentlig kilde vedr. Arne Fabrikker - er ikke funnet.

- - -

Jeg har nå forsøkt å gi et lite glimt av de muligheter til informasjon om lokalsamfunnet Ytre Arna i de arkivene som er kommet inn til arkivinstitusjoner, i hovedsak til Byarkivet i Bergen. Selv om noen av de største arkivene nå er sikret, er det bare et lite mindretall av *antallet* arkiv som er skapt i dette området som er sikret for ettertiden. Andre bedrifter enn fabrikk og størstedelen av organisasjonslivets arkiver vet vi lite om.

Dersom noen som har ansvar for slikt materiale leser dette, og ønsker å plassere materialet på Byarkivet, vil vi sette stor pris på en henvendelse. Dersom noen vet om "herreløst materiale" tar vi gjerne imot tips om dette.